

E178/8.

Különnyomat

a

Magyar Tudomány

1968. 10. számából

BARTA JÁNOS

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNE SZ A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

Magyar Tudomány

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője

LXXV. kötet. — Új folyam. XIII. kötet 10. szám
1968. október

FŐSZERKESZTŐ

Erdei Ferenc

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Babics Antal, Barta István, Egyed István, Elekes Lajos, Eörsi Gyula,
Hevesi Gyula, Jánossy Lajos, Mócsy János, Polinszky Károly, Straub F. Brunó,
Trencsényi-Waldapfel Imre

SZERKESZTŐK:

Rejtő István, Szántó Lajos

A SZÁM SZERZŐI:

BARTA JÁNOS lev. tag, egy. tanár (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen); CSATÓ ISTVÁN főszerkesztő h. (Élet és Tudomány); ERDEY-GRÚZ TIBOR akadémikus, az MTA főtájtára; FARKAS GÁBOR lev. tag, az MTA Növényélettani Tanszéki Kutatócsoportjának vezetője; GROLMUSZ VINCE, a közgazdasági tudományok kandidátusa, az MTA Tudományszervezési Csoportjának munkatársa; JÓZSEF RÓBERT, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a KFKI MSZMP Bizottságának titkára; KARÁCSONY KÁLMÁNNÉ, az MTA Tudományszervezési Csoportjának munkatársa; KURUCZ GYÖRGY igazgató h. (KFKI); LÁNG ISTVÁN, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa, szaktitkár (MTA Biológiai Tudományok Osztálya); MAKKAY JÁNOS tud. munkatárs (István király Múzeum, Székesfehérvár); RADOVICS GYÖRGY tud. munkatárs (Agrárgazdasági Kutató Intézet); RÉTVÁRI LÁSZLÓ előadó (MTA Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya); RÓZSA GYÖRGY, a közgazdasági tudományok kandidátusa, igazgató (MTA Könyvtára); RUZSA IMRE tud. munkatárs (MTA Filozófiai Intézete); SZABÓ FERENC a KFKI reaktor főosztályának vezetője; TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE akadémikus, egy. tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem).

Magyar irodalomtörténész a változó világban

(Beszámoló tudományos munkásságomról)

BARTA JÁNOS

Amikor — immár több mint hatvan évvel a vállamon — számot akarok adni munkásságom elmúlt évtizedeiről, bizonyos szorongó érzés fog el. Egykori professzorom, *Négyesy László*, amikor élete végefelé visszapillantott pályájára, keserű kérdésekre fakadt: „Hol vannak azok a nagy munkák, amelyeket meg kellett volna alkotnom? A nagy életrajzok, az irodalom története, az esztétika, Arany magyarázata, az új költészet kritikai értékelése . . . ?” Saját pályámra visszatekintve, lehetetlen ezt a keserűséget magamnak is nem éreznem — amit csak kevéssé enyhít az a tudat, hogy adósságaimból, amelyeket nyomasztóan érzek, még talán módomban lesz valamit törlesztenem is.

Már akkor, amikor először gondoltam tudományos foglalatosságra, komoly tehetéttel indultam. Az irodalom, általában a tudomány, a nyelvek, sőt mindenfajta művészet iránti sóvárgó vonzódás elég korai nálam; s a középiskolai diáknál vagy az egyetemi hallgatónál még megbocsátható és természetes az érdeklődés szertelen sokoldalúsága. Később azonban az következett belőle, hogy mindig közeljártam erőim szétforgácsolásához — előbb a középiskolai tanárság, majd 1945 után a pedagógusokra és tudósokra az új életformában háruló kötelezettségek is inkább ebbe az irányba taszítottak. A határozott tárgykör és a fegyelmezett munkamódszer kialakításához nehezen jutottam el — s célkitűzésem többirányú maradt mindvégig. Amikor, még egyetemi hallgató koromban, határozottan a magyar irodalom történetére irányult a figyelmem, komoly versenytársak léptek fel mellette: a filozófia és a lélektan, majd később az irodalomelmélet és az esztétika. Nem mondom, hogy ezekkel riválisok gyanánt kellett volna megküzdenie: arra sohasem gondoltam, hogy filozófus vagy pszichológus lehetne belőlem; de ezek a tudományok már egyetemi órarendjeimben részt kértek maguknak (doktori szigorlatom egyik melléktárgya is a lélektan volt), teljesen elszakadni tőlük sohasem tudtam. Következik ebből, hogy inspirálóimnak és mestereimnek nem túlrövid sorában egyaránt szerepelnek irodalomtörténészek, filozófusok és pszichológusok. A kívülről ítélje meg: irodalomtörténeti teljesítményemnek mit használt vagy ártott ez a két diszciplína.

Az elmondottak alapján érthető, hogy szorosabb tárgyköreim és tudományos területeim nehezen rögzítődtek, fáradságosan kristályosodtak ki és nem egyszer módosultak is. Ha most negyven év távlatából ezt az alakulást próbálom vázolni, nagyjából két párhuzamos vonulatot fedezek fel benne. Az első tudományos téma, amely egyetemi tanulmányaim befejeztével kezembe akadt, Az ember tragédiája volt. Az előbb elmondottak után nem kell különösebben

magyaráznom, miért vettem rá magamat elsőnek a filozófus költő alkotására. Végül is ebből lett az a központ, amely azután évtizedeken át foglalkoztatott, egyre mélyülve, és még ma sem mondhatom igazán, hogy végeztem vele. Jellemző módon nem indult történetinek. Magát a művet akartam, mondanivalójának lényegében és részleteiben megérteni — úgy láttam, hogy az addigi magyarázatok nem hatoltak le ennek a különös világnak a mélyébe. A téma éveken foglalkoztatott — érdekében áttanulmányoztam *Madáchnak* akkor még kiadatlan kéziratot hagyatékát. Végül is első önálló könyvecském született meg (keletk. 1928, megjelent 1931) *Az ismeretlen Madách* címen. Észrevehetően magán viseli akkori éveim karakterológiai érdeklődésének nyomát; abból az új és meglepő anyagból, amelyet a hagyatékban megismertem, elsősorban Madách emberi és költői egyéniségét akartam megfejteni. Amikor néhai barátom, *Kerecsényi Dezső* ezt a korai művet elolvasta, alapvető szemléletét „antropológiai”-nak nevezte. Ma inkább karakterológiaiának mondanám. Benne szerény működésemnek egyik alapvető jellegzetessége bontakozik ki — amely ma is dolgozik bennem: az író, az alkotó egyéniséget előbb emberi mivoltában, egyéniségének jellemző vonásaiban akarom megfogni és megérteni — ez, úgy vélem, nemcsak műveinek élményi tartalmához visz közelebb, hanem művészetének megértéséhez is. Hogy ez a magyarázat egyes alkotásaimban mennyire sikerült, azt a kívülálló jobban meg tudja ítélni. Újabb, késeinek is mondható műveimből talán a *Tolnai Lajos*ról szóló hosszabb tanulmányra hivatkozhatom, talán a *Vajda* lírájáról szólóra is: a két egyéniség életműve különösen alkalmasnak látszott arra, hogy erről az oldalról közelítsük meg.

És éppen Madáchnak akkor még kiadatlan műveiből és megnyilatkozásaiból megismert emberi-írói-gondolkodói egyénisége adta a kapcsolatot vagy az ösztönzést a kutatási téma körének kibővítésére. Közben foglalkozgattam másikkal: *Berzsenyivel* — kezembe akadt egy-két inspiráló filozófus — és egyszerre — a viszonylag fiatal kutató naivságával, aki a történeti tájékozódásra túlsok gondot nem fordított addig, fölfedeztem azt, hogy a magyar költészetben van egy romantikus vonulat, amelynek fő állomásai gyanánt *Berzsenyit*, *Vörösmartyt*, *Madáchnak* és *Adyt* láttam. Ebből az összeállításból is kitetszik, hogy nem az érdekelt bennük, ami korhoz kötött történelmi jelenség, hanem ami tipikusan, alapélményeiben romantikus jellem és világnézet. Akkoriban úgy terveztem, hogy ezt a vonulatot kisebb-nagyobb tanulmányok formájában dolgozom fel; *Berzsenyiről* írt próbálkozásom a *Válasz* 1935-ös évfolyamában jelent meg; *Vörösmartyról* meg éppen ilyen címen írtam: *A romantikus Vörösmarty* — a *Nyugat* 1937-es utolsó és 38-as első száma közölte. A Madáccsal való újabb foglalkozás eredménye egész könyvecske lett, a *Franklin Magyar Írók* sorozatában, 1942-ben. Tudományos fejlődésem szempontjából ennek a kötetecskének van még más jelentősége is. Itt is — noha szerényebb méretben — helyet kapott az egyéniségnek és a tehetségnek karakterológiai elemzése — itt azonban ennek is szélesebb horizontot kellett adni. Végeredményben a *Tragédia* geneziséét kerestem, a sok próbálkozás és csonka alkotás után egy egyedülálló csúcs létrejöttét; ennek feltételeit nyomozva szükségképpen föl kellett fedezni a magam számára a fejlődés szempontját, azaz az eddigi statikus szemlélet helyett az időbeli alakulás modelljét. De amikor ezt a genezist a költői életművet belül, az emberi és művészi műhelyben feltárni igyekeztem, nem lehetett elhanyagolnom annak egy másik folyamatát sem. Az addigi szakirodalom már elég tüzetesen

vetette össze Madách művét a Fausttól kezdve az európai nagy drámai költeményekkel, körülbelül kijelölte azt a talajt is: a francia poème d'humanité műfaját, amelyből a magyar változat kinőtt: engem megkapott az a feladat, hogy ezt a kinövést mint irodalomtörténeti folyamatot rekonstruáljam. Így fedeztem fel az irodalomtudományon belül a magam számára a történetiséget, a történeti elvet. Persze, az új szempont egyáltalán nem tudta kiölni korábbi hajlamaimat. A történeti jelenségeket aprólékosan fürkésző filológiai kutatómunkára ritkán vállalkozom ma is — de passzióm egy-egy művet: regényt, drámát vagy lírai verset a maga adottságaiban átvilágítva elemezni. — Hogy fonalamhoz visszatérjek: Adyban korán megláttam a századforduló európai újromanticizmusának hatalmas méretű magyar képviselőjét; adómat iránta több féléves egyetemi magántanári előadásban róttam le; itt próbáltam köréje adni azt az európai klímát és háttérrel, amelyről később, amikor marxista módon próbáltuk Adyt értelmezni, egyideig megfeledeztünk. Magának az előadásnak a központja azonban megint — életrajzba beiktatva — Ady egyéniségének és élményi köreinek elemzése volt; mondjuk pl. a zseni-tudatot vagy a szerelmi élményt próbáltam akkori filozófiai orientáció alapján átvilágítani. Az Adyval való hosszasan foglalkozásnak egyetlen a nyilvánosság elé jutott terméke már részletmunka volt: Ady képzet- és szókinésének elemzése (*Khiméra asszony serege* — megjelent a Magyar Századok címet viselő Horváth János- emlékkönyvben).

Ennek az érdeklődési iránynak volt azután egy kései elméleti kisugárzása. Marxista irodalomtudományunk első évtizedében problematikus volt: mi a jelentőségük és az értelmük a marxista szemléletben a múltból örökölt stílus- és irányzat-kategóriáknak. Az „örök realizmus” elméletének hazai virágkora volt ez; a romantika csak ennek kísérő jelensége gyanánt, a „forradalmi romantika” jelmezében tudott megjelenni. A szovjet irodalomtudomány akkor már messze előbbjárt: a nagy világirodalomtörténet már ismerte az egymást követő történeti irányzatokat, s egyrészüket a hagyományos stílus-történeti terminussal jelölte meg. Ezen felbátorodva próbáltam első esztétikai jellegű tanulmányomban (*A romantika mint esztétikai probléma*) a romantikának mint önálló, történelmi jellegű irodalmi és művészeti stílusirányzatnak a tekintélyét visszaadni. Az az esztétikai alapkoncepció, amelyet később tanulmányokban és egyetemi előadásokban kifejtettem, itt kezdett először megformulázódni. A későbbi nagy gond volt, a történelmi jelenségekből leszárt tanulságokat a marxista esztétika rendszerébe beépíteni. Ezt megelőzte — említett tanulmányomban — a romantikának mint irodalmi és művészeti jelenségnek tipikus alkatelemei révén való körvonalazása. — A romantikával és a romantikus költőkkel való, meg-megújuló foglalkozás azért is tudott bennem gyökeret verni, mert kezdetől fogva vonzottak az összetett, a nehezebben átvilágítható jelenségek — és a romantika elég teret adott filozófáló-pszichológizáló hajlamaim érvényesüléséhez.

Korán — és különös módon támadt fel az érdeklődésem egy másik magyar irodalmi témakör iránt, amely máig háttere és versenytársa az előzőnek. Berlini kollégista-koromban, mintegy a területenkívüliség védelme alatt, apró, tapintatlan kritikákat írogattam az Ungarische Jahrbücher-be, hazai irodalmi újdonságokról — és közben tapasztaltam azt az áldatlan jelenséget, amelyet akkor irodalmunk kettészakadásának szoktak nevezgetni. Különösen veszélyesnek látszott ez a külföld távlatából nézve. Ahogy én magam elmélkedtem róla, kezdtem egyre inkább hátrálni, illetve visszafelé nyomozni.

Hol kezdődik ez a kettészakadás? Mik lehetnek a gyökerei? Végül is fölfedeztem magamnak és kikötöttem a megoszlást megelőző, akkor még ilyennek látott nagy összhangnál: annál az író-csoportnál, amelyre ezidőben *Horváth János* a maga „nemzeti klasszicizmus”-elméletét alapozta. Én magam is az *Arany—Kemény—Gyulai* triászban láttam az előző fejlődési szakaszok kiteljesedését — és előképüknek, nagy inspirálójuknak *Széchenyit* tartottam én is. Teljes egy évig (1928 tavaszától 29 tavaszáig) őket olvastam, a nagy *Széchenyi*-műveket, a három alkotó szépirodalmi műveit, elméleti írásait, kritikáit, akkor hozzáférhető leveleit. Valósággal fölfedeztem magamnak őket, de aprólékos jegyzetéseimet és adatgyűjtésemet nem az egyes művekre, nem is nagyon az egyes alkotókra irányítottam — az az egységes világnézet, moralitás és irodalmi-esztétikai elvrendszer érdekelt, amely mögöttük van és amely részleteikben élteti őket. Ahogy ma emlékszem, kicsit homályos lehetett előttem, milyen mű fog ebből az ismerkedésből megszületni; egyelőre fontos volt a megismerés és a megértés maga. Magánhasználatra valamelyes rendszerezésig is eljutottam; talán bevallhatom, hogy abban a világnézetben és emberi magatartásban, amelyet Aranyékban megismertem, valami ideálisat, példaképszerűt láttam akkor. S ha művek egyelőre nem is születtek ebből a fogalomrendszerből, ott dolgozott az a háttérben, viszonyítást és ellenpéldát adott abban a hosszú folyamatban, amikor — ahogy az imént kifejtettem — nagy romantikusainkat boncolgattam.

És mindaz, amit így közben módosítgatva, magamban hordoztam, évtizedek múlva lett megint fontos számomra. Előbb azonban úgy érzem, nem szabad kitérnem egy kérdés elől, amelyet az én koromban levő kutatónak jogosan föl lehet tenni. Amikor a tudományos minősítésekkel kapcsolatban a TMB-től bírálatot kaptam, úgy jellemeztek, hogy 1945 előtt a szellemtörténeti irányhoz tartoztam, s annak is egyik legszélsőségesebb képviselője voltam. Pontos nem volt ez a megállapítás — még ma sem tudjuk szabatosan megmondani: mi is volt az a szellemtörténet — pláne Magyarországon. A „szellemtörténész” megjelölést különben, jó másfél évtizeddel azelőtt, tudományos minősítés gyanánt, *Pintér Jenő* is kimondta rám. Az persze igaz, hogy különösen a harmincas években, eléggé szélsőséges filozófiai irányzatok hatottak rám, maga az egzisztencializmus is. De bizonyos kijózanodás még 45 előtt megindult: mitizált filozófikus fogalmak helyett legalább egykori karakterológiai érdeklődésem újrafeltámadásával az emberi tudat és az emberi egyéniség valódi erőire és strukturájára igyekeztem támaszkodni. Első jele ennek egy 1938-ban készült Kosztolányi-tanulmányom — akkoriban úgy értékeltem, hogy fordulatot jelent tudományos pályámon. De a kérdés mégis feltolul: ilyen előzmények után hogy lett belőlem marxista irodalomtörténész? Mint már mások is utaltak rá, nem volt egyszerű azzá lennem. Nemcsak az én személyes előzményeim miatt. Problematikusnak láttam azt is, amit nekünk az első években marxista irodalomszemlélet gyanánt kínáltak. Kulturális vezetők, akik az irodalmat és a művészetet a napi politika eszközünek fogták fel; értékes művészi és eszmei hagyományaink mellőzése; egy kibontakozó esztétika, amely hegeliánus fogalmaival és a konkrét jelenségektől való távolságával riasztott; az úgynevezett irodalomesztétika, amely néhány alapfogalomra redukálódott (pártosság, pozitív hős), hozzá még az „örök realizmus” történetietlen elmélete, — hogyan lehetett akkor ezekbe a szűk keretekbe beleférni? A marxista társadalomszemlélet alapvető elveit: az osztályharcról, a proletárforradalomról, a termelőerőkről, a társadalmi formákról viszonylag

könnyebb volt magunkévá tennünk. Hamarosan kialakult az a meggyőződésem, hogy a végső világnézeti alapra támaszkodva a marxista esztétika és irodalomszemlélet kategóriáit, fogalomkészletét bővíteni, gazdagítani kell. Erre irányuló törekvésem első jele volt az, hogy a magam részére felmondtam (1954-es Jókai-tanulmányomban) az „örök realizmus” elméletét; egy sor ezután írt kritikámban a művek és író-egyéniségek magyarozatát, önmagukból való megértését igyekeztem fejleszteni régi poétikai fogalmak felelevenítésével és újak bevezetésével. Nincs miért tagadni, hogy eközben egyetmást átmentettem egykori készletemből, és sokat tanultam nyugati modern irodalomtudósoktól, akik maguk már régen túlhaladtak a szellemtörténeten, s erősen realiztikus módszerekkel élnek. Akikkel én 10–12 évvel ezelőtt ismerkedni kezdtem, azok hatása ma már jelen van több irodalmárunk és esztétikusunk gondolkodásában. Engem is, őket is próbáltak időnkint a revizionizmus vádjával illetni; az utóbbi két-másfél évtized kulturális története arra int, hogy óvatosaknak kell lennünk ennek a jelzőnek az adományozásával. Én magam tehát marxistának gondolom magamat, de a vulgárisnál és dogmatikusnál szélesebb értelemben, hiszen a marxista szemlélet nyilvánvalóan nem tizenhárompróbás mondatok és fogalmak ismételtetéséből áll, hanem eszmék és elvek élő, fejlődő, egyre bővülő együttese.

Hogy ezt az alapfelfogásomat a gyakorlatban is érvényesíteni tudtam, hogy viszonylag bővebb kifejtésben író-portrék és egy rendszervázlat született belőle, annak a lehetőségét oktatási feladataimnak köszönhetem. A debreceni bölcsészkaron hosszú éveken át rámhárult az esztétika előadása. Személyesen is nagyon szép volt átélni, hogyan nőtt és differenciálódott ki a kezdeti csírákból egy zárt rendszer-féle; holtigtartó emlék marad, ahogy az órákon hallgatóimmal képzőművészeti alkotásokat szemléltünk és elemeztünk. Visszanézve úgy látom, hogy nézeteim három alapvető belátásból indultak ki és fejlődtek tovább. A művészetnek marxista szempontból nézve társadalmi funkciója van — de én a művészet történeti gazdagságából kiindulva úgy láttam, hogy nem egyetlen funkcióról, hanem változóan hangsúlyozott funkciókomplexumról van szó, amelyből koronként, irányatonként és alkotónként egy-egy uralkodó funkció válik ki; ennek speciális jellege dönt az alkotás milyenségéről. Így vázoltam fel — sajnos nem teljesen — a művészet funkcióinak elméletét, és bizonyos egyoldalúságok leküzdésére először azt tartottam fontosnak, hogy az addig csaknem kizárólagosan vallott ábrázoló funkció mellé elismertessem a kifejező funkció létjogát. Szintén a marxista szemléletből következik, hogy a műalkotás mindenkor tükrözi az alkotó viszonyulását a valósághoz. A vulgárisálók hajlandók ezt a viszonyulást konstansnak, mindenkor egyneműnek felfogni — holott ez megint az évezredekben átnyúló művészeti fejlődésnek éppen alapvetően változandó eleme és hajtórugója. Hiszen koronként más és más a valóság fogalma is, azaz a kor közösségének a valóságról alkotott élménye; minden bizonnyal változik maga a valóság is — és ezt a változékony valamit más-más igénnyel élék át és sajátítják el az egyes korok emberei. A valóságélménynek és a valósághoz való viszonyulásnak múltbeli változatait igyekszem kielemezni, és erre alapoznám a művészi stílusok, a nagy és kisebb irányzatok történelmi kialakulását. A harmadik alapmeggyőződés, amely esztétikai elmélkedésemben vezetett, már határozottan átmentő jellegű volt. Az 1920 utáni években mély benyomást tett rám a német polgári értékfilozófia. Ahova néztem, *Schelernél*, *Sprangernél*, *Nicolai Hartmannnál*, etikában és esztétikában az értékek elismerésével, olykor rend-

szerezésével, az értékelő szempont uralmával találkoztam. Amit később neves szovjet filozófusok sajnálkozva említettek, hogy az élet és főként a kultúra jelenségeinek értelmezésében a marxista elmélet ezt a döntő szempontot évtizedeken át mellőzte — magam is éreztem; közelebbről a műalkotást nemcsak a valósághoz való viszonyulás tükré gyanánt fogtam fel, hanem esztétikai értékek hordozóját, testetöltését is láttam benne. Így vázoltam fel az esztétikai értékeknek egy olyan rendszerét, amely figyelemmel van a műalkotásnak azokra az értéktartalmaira, amelyek a valóság tükrötetéséből származnak, — s azokra, amelyek az esztétikum saját birodalmában keletkeznek. A magam törekvéseinek megerősítését láttam megnyugvással, amikor arról értesültem, hogy szovjet filozófusok, elsősorban *Tugarinov* eszmélkedései nyomán új életre támadt az axiológia. Noha ma más feladatok és kötelezettségek várnak rám, ma is vonzó foglalatosságnak tartom az egyes műalkotások kapcsán a bennük megvalósult értékek és minőségek boncolgatását — és törekszem rendszerem elvi elmélyítésére és aprólékosabb konkretizálására. Mindezt egy nyomatékos megjegyzéssel kell kísérem: filozófia, lélektan, jellemtan, esztétika pályám kezdetétől fogva érdekel, — elsősorban mégsem esztétikusnak vagy pláne filozófusnak érzem magam — önállót e szakmák területén nem tudnék produkálni — hanem irodalomtörténésznek.

Persze 1945 után az irodalomtörténésznek is újra kellett orientálódnia. Nemcsak új szemléletet kellett elsajátítanom, hanem bizonyos mértékben tárgykörömet és szakterületemet is módosítanom kellett. A felszabadulás utáni évek óta veszek részt rendszeresen az egyetemi oktatásban (egyetemi állásba 1950-ben kerültem) — s eleinte különböző tagozatokon sok mindent kellett előadnom, az ősköltésztől a huszadik századig. Debrecenben horgonyoztam le fő tárgykör gyanánt a tizenkilencedik század második felében — az Arannyal kezdődő, Adyt megelőző félszázadban. Nemcsak az oktatás érdeke, hanem a tudós ambíciója is ösztönöz arra, hogy erről a gazdag fél évszázadról szintetikus képet adjak; kísérleti, fogyatékos stádiumban mutatkozik ez már tíz éve forgalomban levő egyetemi jegyzetemben. Akik ezt a korszakot marxista szemmel először szemügyre vették, a kibontakozó magyar kapitalizmus évtizedeit látták benne, és kissé még az „örök realizmus” tanától befolyásolva, uralkodó irányzatát az úgynevezett kritikai realizmusban jelölték meg. Ezt alapvető fejlődési vonal gyanánt én is elfogadtam — azonban lehetetlen meg nem ütköznöm azon a nagyvonalúságon, amely ennek az időszaknak valamennyi nagy alkotóját realistának minősítette, nem-realista vonulatait pedig ignorálta. Első, e korra vonatkozó hosszabb tanulmányom (*Mikszáth-problémák*) tagadhatatlanul az ellentmondás és helyesbítés szándékából született: Mikszáth egyéniségének és életművének erős romantikus színezetét óhajtott dokumentálni. Ebben az ítéletben megszólalt bennem természetesen a romantika egykori kutatója — és hatékonyan inspirált egy olyan realizmus-ideált, amelyet hazai viszonylatban Arany és Kemény műveiből, európai viszonylatban a nagy francia és orosz realistákból vontam el magamnak.

Másfajta korrekciós szándékból született Vajda- és Tolnai-tanulmányom: egykori karakterológiai jellegű irodalomértésem találta elfogadhatatlannak azt a módszert, amely a spontaneitás és a belső alkotóerő kiiktatásával a művet tisztán csak a társadalmi-történelmi környezet reflexének fogja fel, — másfelől pedig az életmű esztétikai sajátosságainak, emberi és művészi mondanivalójának, épségének vagy csorbáinak megfejtésében figyelmen kívül hagyja az alkotó egyéniség emberi jellemét, pozitív erőivel és fogyatkozásaival. Emlí-

tett tanulmányaim tiltakozást jelentettek az ellen a gyakorlat ellen, hogy költőinkből—íróinkból, pláne a problematikusokból, idealizált bálványképeket faragjunk magunknak. Azt kell éreznem, hogy az a jellemkép, amelyet én rajzoltam Vajdáról és Tolnairól — hitelesebb. Közben igyekeztem, hogy műveiket is közelhozzam hozzánk, — ehhez aztán bőségesen vettem igénybe azokat a poétikai és esztétikai kategóriákat, amelyeket részint magam fejlesztettem ki, részint a korszerű polgári irodalomtudománynak a marxizmus számára elfogadható elemeiből szerkesztettem össze. Ez is talán pozitív eleme ezeknek a részint tagadásra épült tanulmányoknak.

Ami végül a jövőt illeti, eljutottam oda, hogy energikusabban nyúljak bele — ha lehet — terveim dzsungelébe. Az egyetemi oktatás sok öröme mellett bőven hozza a tövist is: a napi foglalatosság közben felbukkanó, kidolgozásra ingerlő témákat és problémákat. Nagy részük most már kidolgozatlan marad, vagy továbbadom őket. De van egy nagy kötelezettség, amelyből legalábbis törleszteni szeretnék. Vonzottak a mi nagy romantikusaink, majdnem a kortárs-élmény erejével hordom magamban a Nyugat nagy lírikusait, — de nem tehetek róla és nem is akarom letagadni, hogy főként az Arany—Kemény-örökség sáfárának érzem magam. Négy évtizede próbálom minél tökéletesebben felfogni őket. Arany-könyvecském és Kemény-bevezetésem még előzetes kísérleteknek számíthatnak. Az utóbbi évek és évtizedek pedig — ezt nemcsak én vettem észre — egyre nagyobb mértékben élezzik ki általában az egész klasszikus irodalmi örökség továbbadásának problémáját. Mit vesz át mai ifjúságunk Vörösmartyból, Aranyból, Madáchból, Kemény Zsigmondból — és mi az, amit éltető elem gyanánt tudnak átadni szocialista kulturánknak? Többről van itt szó, mint pusztá átértékelésről, — az eleven és mély recepció a kérdéses. És e tekintetben olykor riasztó jeleit látjuk az ifjúság közömbösségének, a szélesebb társadalom érdektelenségének. Az egyetemi hallgatók is egyben-másban kiábrándítják az oktatót. Kire hárítsuk ezért a felelősséget? Klasszikusainkat okoljuk, akik talán a szocialista ifjúságnak vagy mai szocialista közönségünknek nem tudnak lényegeset mondani? Ez alig hihető; tapasztaljuk, hogy nálunk is, a baráti szocialista országokban is nagy szépirodalmi klasszikusok érik el hatékonyságuk új virágkorát. Több joggal lehetne közönségünktől a fogékonyság és az érdeklődés csökkentését számonkérni: az atomkorszakban és az űrhajózás évtizedeiben a múlt kulturájához fűződő szálak meglazultak; a múlt nagy alkotásaiban megtestesült emberi tartalmakat nem vagyunk hajlandók a világkép és a nyelv avatag kérgeiből kihámozni — és kérdés: képesek vagyunk-e még egyáltalán átélni?

De a vád tagadhatatlanul miránk: kutatókra és oktatókra is visszaüt. Ahogy egy közelmúltbeli tanácskozásunkon elhangzott, adósak vagyunk klasszikusainknak és közönségünknek új megközelítési és új átadási módszerek kidolgozásával. Úgy érzem, a jövőben nekem is ebben az irányban kellene dolgoznom. Terveim Arannyal, Keménnyel, Madáchsal kapcsolatosak: egy-egy nagyobb tanulmány, szerencsés esetben teljes pályakép megírása. Kérdés: mennyi sikere lenne ennek a hagyományos módszerekkel. Meg kell próbálnom olyan képet adni róluk, hogy a nagy örökséget ifjúságunk és szocialista társadalmunk se érezze holt tőkének. Minden részfeladat, amelyet ki tudnék dolgozni, közelebb visz szerény munkásságom beteljesedéséhez.

A hazai növényélettani kutatások helyzete, problémái és perspektívája

FARKAS GÁBOR

A hazai kutatások múltja

A magyar növényélettani kutatások múltjáról írt egyik beszámolójában *Garay András* a következő igen találó megjegyzést tette: „A magyar növényélettan történetének jellemző vonása, hogy egymástól elszigetelt csoportok rövid ideig virágzó munkásságából tevődik össze. Ennek ellenére a magyar növényélettan számos képviselője a nemzetközi élvonalba küzdötte fel magát és több eredmény tudománytörténeti jelentőségig emelkedett.” A ma és a jövő szemszögéből nézve valóban ez a kérdés lényege. Világos, hogy a növényélettan fejlődésének kezdeti szakaszában egyes kiemelkedő tehetségű kutatók megfelelő munkatársak és jól felszerelt laboratóriumok nélkül is képesek voltak jelentős eredmények elérésére. Nem lehet célunk ezek részletes ismertetése. Legfeljebb *Paál Árpádot* emeljük ki, aki a század tízes éveiben a humorális ingervezetést fedezte fel növényeknél és ezzel a hazai növényélettani kutatás eddigi legjelentősebb (tudománytörténeti szempontból is maradandó) eredményét érte el.

Sajnos sem *Paál Árpád* sem a magyar növényélettan vagy növénybiokémia más kiemelkedő képviselői körül nem alakultak ki iskolák, amelyek tovább fejlesztették volna az úttörő munkát és olyan hagyományt teremtettek volna, amellyel a mai kutatási irányoknak közvetlen történeti kapcsolata lenne. A személyi okokon kívül ez nagyrészt azzal is magyarázható, hogy a növényélettan művelése egyetlen egyetemi tanszéknek volt a fő feladata (a budapesti tudományegyetemen), amelynek felszerelése és anyagi támogatása rendkívül gyenge volt. Jellemző adat, hogy amikor 1949/50-ben tanársegédként kezdtem meg „tudományos” pályámat az Egyetemi Növényélettani Intézetben, a tanszék mikroszkópokon kívül egyetlen használható műszerrel sem rendelkezett. Természetesen, az egyetemi gyakorlatokon sem volt mód korszerű kísérleti eljárások megismerésére.

Meg kell említeni, hogy az egyetemi tanszék mellett volt még egy igen rövid ideig működő centrumuk a magyar növényélettani kutatásoknak: a Földművelésügyi Minisztérium által alapított Növénybiokémiai Intézet. Ezen kívül, elszórtan és átmenetileg, növényi objektumokon jelentős kutatások folytak orvosi profilú intézetekben (l. pl. *Szent-Györgyi Albert* és munkatársai ilyen jellegű működését).

A mondottakból világosan kitűnik a komolyabb növényélettani kezdeményezések rövid életideje és az a meglehetősen vigasztalan állapot, amelyben a növényélettani kutatások az ötvenes évek elején állottak. Az elmúlt 15 év viszont számos nem jelentéktelen változást hozott. Ezek közül az alábbi pozitív mozzanatokot emelhetjük ki:

A Magyar Tudományos Akadémia központi folyóirata, a

Magyar Tudomány

a különböző tudományágak általános érdekű kérdéseivel, a hazai és nemzetközi tudományos élet fontosabb eseményeinek ismertetésével, valamint tudományos művek bírálatával foglalkozik.

Évente 12 szám jelenik meg (esetleg több szám egy füzetbe összevonva).

Előfizetési ár 1 évre 60,— Ft.

Belföldön a Posta Központi Hírlapirodánál, Budapest V., József-nádor tér 1. szám alatt fizethető elő. Külföldi megrendelések „Kultúra“ Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. — Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 43-700-057-181) útján eszközölhetők.

Szerkesztőség:

Budapest V., Nádor utca 18. Telefon: 119—287.

Kiadóhivatal:

Akadémiai Kiadó, Budapest V., Alkotmány utca 21.

68.66348 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

